

Bidrag til Kertemindes Kulturhistorie.

Af V. Woll.

Naar man paa Arkiverne undersøger en eller anden Sag, støder man ofte paa Smaatræk af ældre Tiders Færd, som just ikke umiddelbart berører det Æmne, hvormed man arbejder, men som dog kunde fortjene at komme til andre historisk Interesseredes Kundskab. — De følgende Smaastykker er byggede paa saadanne Udpluk af Retsbøgerne, Kirkebøger, Brevskaber o. l. for Kerteminde Købstads Vedkommende. Trods deres Ubetydelighed giver de et kaleidoskopisk Billede af Livet i en lille By for 2—300 Aar siden, Optrin og Bøghenheder, som har sat Datiden i Bevægelse, og hvorom man endnu vil kunne læse med Udbytte.

Betegnende for vore Forfædres Overtro er saaledes følgende Begivenhed, som kan læses af Kerteminde Tingbog for 1643.

Kerteminde havde paa hin Tid en Byskriver ved Navn Oluf Christensen. Byskriverens Hverv var dels at føre Retsbøgerne, dels at besørge Byens Raads Brevveksling; en Byskriver hørte almindeligvis til den »finere Portion« af Borgerskabet. — Nu blev Oluf Christensen syg og sengeliggende i længere Tid, og man har vel næppe søgt Læge, al den Stund der vist ikke fandtes andre Læger paa Fyen end en eller nogle enkelte i Odense. Enten har man brugt en eller anden Kvaksalver, hvad Tiden ikke foragtede — jfr. Christian d. 4's Søn, den udvalgte Prins Christian, der lod Bøddelen fra Glückstadt behandle sit syge Ben, men til Slut maatte erkende, at han ikke forstod sig mere derpaa »end et Æsel paa at spille paa Lyre« — eller man har hjulpet sig med Henrik Smids Lægebog, hvor Husraad ikke slog til. Sygdommen forværredes imidlertid, og da alting maa have en Aarsag, fæstede man sig endelig ved Trolddom. Nu var der i Byen en Kvinde ved Navn Maren Jensdatter Brun, om hvem Rygtet sagde, at

hun kunde hekse. Hvorledes hun har gjort sig fortjent til Rygtet, meldes der intet om. Hun har vel nok hørt til Almuens lavere Lag; i alt Fald indeholder Retsbogen ved samme Tid Beretning om andre Medlemmer af Slægten Brun, som indviklede sig i Slagsmaal, Skænderi og Drukkenskab. — Men hun fik i hvert Fald Skyld for at være Aarsag til Byskriverens Sygdom. — Den 6. Juni 1643 lod da Byskriveren sende Bud efter Borgmester Elias Jensen, Raadmand Peder Svinning og Borgeren Mogens Johansen. Da de nu kom, beklagede han sig over, at han nogle Gange havde haft Bud efter Maren Bruns, men nu vilde han endnu en Gang sende Bud, at hun kunde komme til Stede i andre Godtfolks Nærværelse — han har aabenbart ønsket i Vidners Overværelse at sigte hende for Trolddom. Da hun kom, sagde Oluf nemlig til hende, at hun var »fuldt og fast Aarsag til den Sygdom, han nu ilaa, og sigtede hende fuldt og fast for en Troldkone og ønskede, at han maatte leve til Sagens Uddræt, og begærede, at hun kunde komme udi Jern, ellers kunde han ikke leve denne Nat over.« Paa samme Maade tiltalte Byskriverens Hustru hende, og slog hende ydermere et Par Ørefigener, dog saa Vidnerne hende »hverken blaa eller blodig«. — Allerede den 12. Juni lod Maren ved Bytinget rejse Tiltale mod Byskriverens Hustru for denne Voldshandling, og faa Dage efter døde Byskriveren (i Retsmødet d. 19. Juni betegnes han nemlig som »salig«).

Hovedslaget stod dog ved Bytinget d. 19. s. M. — Da lod Mads Brun, Marens Ægtefælle, foretage ikke mindre end 3 Rets-sager om Forholdet, nemlig dels en Vidneafhøring af de tre fornævnte Mænd om Oprinet ved Byskriverens Sygeseng, dels en Vidneførsel af to Mænd, som hin Dag havde synet Maren og fundet hende »lidt blaa under højre Øje«, og hendes Kæbe var lidt hævet; tillige var der en Rift som »af en Negl eller en Naal«. Endelig havde han ladet indstævne ikke mindre end 56 af Byens Borgere, høje saavel som lave, for at faa Konens Skudsmaal for Retten. Og de vidnede alle som en »ved højeste Ed med oprakte Fingre«, at de allerede »for mange Aar siden havde hørt Snak og Rygte om Maren Brun for Trolddoms Sager og Spøgeri, men om hun er skyldig eller ej, vidste de ikke, ej heller at hun havde gjort dem noget Ondt«.

Man skulde ikke synes, at her var noget at støtte Trolddoms Sigtelse paa. Men Byskriverens Enke, og vel sagtens mange med hende, saa anderledes derpaa. Allerede d. 3. Juli stævnedes hun

Maren Bruns, »lagde Haand paa Bog,¹⁾ sigtede og sagde Maren offentlig for en Troldkone, eftersom hendes salig Husbond sigtede hende i sin Sygdom og Svaghed«²⁾ samt begærede Nævninger udmeldte, som skulde sværge hende skyldig. Dommeren fandt »derudi ej andet at kende, end Nævninger efter Lov: jo bør derpaa at sværge« og udmeldte 15 Nævninger.

Desværre ender Retsbogen netop paa dette spændende Sted, og dens Fortsættelse findes ikke; om Nævningerne virkelig har svoret Maren skyldig paa hint spinkle Grundlag, lader sig ikke oplyse, ej heller om Sagen er bragt for Landstinget, da ogsaa dettes Protokoller for 1643 og følgende Aar savnes. Man har jo Lov at haabe, at Landsdommerne har haft friere Syn og frikendt hende, som det dog undertiden skete, men det er ogsaa muligt, at hun har fundet Døden paa Baalet; et Menneskeliv mere eller mindre vejede ikke stærkt til i hine Tider.

Endnu i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede stod Byens Lægekunst paa svage Fødder. — Der boede i 1716 en »Mons. Conrad Feltskær« — hans Efternavn var Nyendahl — til Leje i Peder Chr. Schöthz' Gaard paa Langegade³⁾ (nu Apotheke, Nr. 37), og, — som han siger om sig selv — han var endda kun »Broksnider«, ikke Kirurg, og brugte ved sine Operationer de dertil brugelige Medikamenter; desuden betjente han baade indenbys og udenbys Folk med at »aftage et Skæg« og aarelade m. m., kort sagt, han var en Barber i den Stil, som vi kender fra Holbergs »Barselstue«. Men da han havde siddet som Borger i Kerteminde med sin Kone og »mange uopfødte Børn« og svaret sine Skatter til Byen i samfulde 15 Aar, fik han en Konkurrent med en anderledes mangesidig, ja næsten videnskabelig Uddannelse i Andreas Risum.

Denne var Jyde af Fødsel (fra Smidstrup) og havde først gjort Tjeneste hos Regimentsfeltskæreren ved Artillerikorpsen, derpaa i 3 Aar været i Tjeneste hos en Madam Rud — mulig en Barberenke — derefter fungeret ved »Søkvæsthuset« (Flaa-

¹⁾ Hun bekræftede altsaa sin Sigtelse ved at aflægge Eden paa Bibelen.

²⁾ At den døende paa sit yderste har rejst Sigtelsen er aabenbart et vægtigt Moment.

³⁾ Skøde- og Panteprotokol II Fol. 67.

dens Sygehus) i København, samtidig med at han flittig hørte baade anatomiske og kirurgiske Forelæsninger. Derpaa tjente han i 5 Aar under Regimentsfeltkær Anton Hartung i Aarhus og var i 4 Aar »med Berømmelse« Kompagnifeltkærer ved Generalmajor Schubarts Regiment. Efter en saa alsidig Uddannelse tog han endelig den kirurgiske Eksamen for det medicinske Fakultet og »Kirurg-Amtet« (Barberlavet) i København, som den 26. Oktbr. 1731 gav ham en særdeles rosende Anbefaling (naturligvis paa Tysk), saa at han »frit og uhindret« kunde øve sin Kunst i Kerteminde, hvor han agtede at nedsætte sig. Han maa dog allerede tidligere paa Aaret have været her i Byen, i alt Fald korresponderede han allerede før Marts 1731 med Præstekonen, Anna Helene Hornemann, der havde fattet Planen om at tage sin aldrende Ægtemand af Dage for at blive forenet med sin første Kærlighed, Student Lars Mørch (se Fynske Saml. III, 20), et Foretagende, som Risum dog fornuftigvis ikke tog Del i.

Nyendahl »geraadede imidlertid i Armod«, ja blev endog »af Gud straffet med Sygdom« og fortrak fra Byen. Antagelig har han ejheller kunnet bestaa andetsteds; han flyttede i hvert Fald tilbage til Kerteminde. Men to Konkurrenter i Faget kunde selvfølgelig aldeles ikke bestaa her. Risum var i Mellemtiden bleven Grundejer i Byen; han opføres i Brandvisitation 1734 og Taksering 1738 som Ejer af Gaarden Nr. 12 paa Langegade, hvorfor han ogsaa med Selvfølelse kunde undertegne sig som »Chirurgus herved Stedet« i den Besværing, som han d. 20. April 1738 indsendte til Stiftamtmand Sehestedt. Heri betegner han haanlig Nyendahl som en Person, der for kort Tid siden er kommen her til Byen, som ikke kan fremvise Lærebrev eller efter Forordningens Bydende har taget Eksamen ved Fakultetet i København, men ikke desmindre gør ham Afbræk i sin Næring. Byfogden har nok lovet Risum Bistand, men lader det blive ved Løfterne.

Stiftamtmanden indhenter Magistratens Erklæring, som meddeles d. 3. Maj s. A. — Magistraten udtaler, at Nyendahl nylig er flyttet til Byen fra Flødstrup uden Magistratens Vidende og Villie og uden noget Lærebrev eller Legitimation, bortset fra, at han har et Rejsepas fra København til Hamborg fra det foregaaende Aar. (At Nyendahl tilforn har været Borger i Byen i 15 Aar, forties ganske!). — Magistraten slutter med følgende kraftige Salut: »Saa umistelig som en Kirurg og Barber her i

Byen er, saa umuligt er det og, at mere end en sig her paa dette ringe Sted derved kan subsistere« . . . . . »hvoraf sluttelig vilde følge, at de begge, som dog er fattige, tilsidst blev aldeles øde«.

Nyendahl havde imidlertid ikke ligget paa den lade Side. Samme Dag, som Magistraten afgav sit Svar, sendte han Stiftamtmanden en længere Redegørelse. Den er særdeles velskreven og temmelig sikkert forfattet af Byfoged Bie, i alt Fald med samme Haand og i samme gode Sprog, som dennes øvrige Udfærdigelser. — Mod Risum anfører Nyendahl, at Førstnævnte ikke kan bevise at være Medlem af Kirurgernes eller Feltskærer-Lavet, endnu mindre at have Privilegium som eneberettiget til at udøve sin Kunst i Kerteminde. Nyendahl benægter at være Omløber eller Fusker i Faget og anfører, at Byfogden har raadet ham til roligt at blive boende, naar han blot paany sværger Borger-skabs-Ed og betaler sin Husleje og Skatter. Indlægget slutter med følgende Klageraab til Stiftamtmanden: »Naadige Herre, jeg vilde ønske han saa mig, men min Tilstand saa vel i Klædedragt som andre Tilfælde er slet, at jeg desaarsag ej kan comparere« (ø: give Møde).

Stiftamtmanden blev dog ikke formildet af disse Betragtninger, som jo ejheller indeholdt noget Bevis for Nyendahls Due-lighed eller hans Berettigelse til at praktisere. Han sendte Sagen til Erklæring hos den fyenske Fysikus Dr. Musæus. Denne svarer meget fornuftigt, at »Broksniden« og Aareladning alle Dage har hørt til den kirurgiske Videnskab og derfor selvfølgelig kun kan tillades en examineret Person eller udøves ifølge særligt kongeligt Privilegium, og da Nyendahl ikke opfylder disse Betingelser, kan han ikke foretage nogen kirurgisk Operation, enten han tager Borgerskab eller ej. — Hertil sluttede Stiftamtmanden sig, og dermed synes denne økonomiske Strid at være endt.⁴⁾

Ogsaa de ældste Kirkebøger indeholder adskillige Curiosa. — Saaledes skriver Sognepræsten, Hr. Hans Sørensen, i 1687: »Dominica Exaudi⁵⁾ indsamlede jeg Collecter til de fangne i Tyrkiet efter naadigste Ordre; blev samme Dag fremskikket til Provsten 4 Sletdaler 5 Skilling.«

⁴⁾ Aktstykker i »Odense Amts Arkiv« Pakke 271, 2/439.

⁵⁾ 6. Søndag efter Paaske.

Disse Ord genkalder i vor Erindring, at Tyrkerne dengang endnu betød en væsentlig Fare for Evropas Fred. Endnu saa sent som i 1683 havde de staaet udenfor Wiens Porte, og kun den heltemodige polske Konge Johan Sobieskys Undsætning havde frelst Byen. Sikkert havde de tyrkiske Hære gjort mange kristne Fanger i Østrig og Ungarn, og over hele Kristenheden samlede man Løsepenge for dem. Tyrkerfrygten havde bredt sig helt op til Norden; man behøver blot at læse »Peder Paars«, 2. Bog 2. Sang, hvor Holberg lader gamle Gunild udbryde: »Jeg troer paa Landet vi har Tyrken eller Paven« — de to argeste Fjender, Datidens lutherske Kristenhed kendte — for at se, hvor Tyrken var frygtet og hadet af Menigmand. En anden Mindelse derom er Luthers gamle Psalme »Behold os Herre ved Dit Ord, trods Dine Fjenders Løgn og Mord«; den anden Linie lyder nemlig i Cassubens Psalmebog fra 1675: »Og styr Pavens og Tyrkens Mord«. — Intet Under, at Præsten i Kerteminde — efter at han vel først i sin Prædiken ret indtrængende har stillet sine Sognebørn for Øje de christne Fangers Lidelser blandt Tyrkerne — har kunnet samle det ret betydelige Beløb, i vor Tids Penge vel op mod et halvt Hundrede Kroner.

Den 6. Marts 1705 blev Christen Rakkers Søn døbt. Det var allerede slemt nok at være Søn af en Mand i den foragtede Rækker-Bestilling; ligesaa nødvendigt det var at faa Huden flaaet af en selvdød Hest og faa Kadaveret gravet ned, ligesaa nedværdigende var det at give sig af dermed.

Men Kirkebogen tilføjer endda om det uskyldige Barn følgende Skændselsord: »avlet udi Hor«. — Men som en Slags Æresoprejsning findes saa godt som alle Byens Notabiliteter indskrevne som Faddere, nemlig Raadmand Alexander Mancinus og hans Hustru, Sognepræstens og Kapellanens Hustruer og et Par Borgere; Gudmoder var Sara, Byskriver Hans Carstensens Hustru, medens »Anna Pedersdatter, Borgmester Peder Nielsens, gik hos«. Man er næsten ved at tænke sig, at en for Tiden mærkværdig fremskreden Humanitet har behersket Kerteminde Borgerskab, men Forholdet er imidlertid det, at Reskript af 12. Marts 1698 indeholdt et almindeligt Paabud om, at Honoratiores var pligtige at staa Fadder for slige uheldigt stillede Folks Børn. Man maa haabe, at de mange fine Faddere ikke har svigtet deres Gudsøn op gennem Aarene.

En Begivenhed fra Fædrelandshistorien har med meget nøgterne Ord sat sig Spor i Skøde- og Panteprotokollen for 1710. Den 17. November lod nemlig Maren Ovesdatter tinglæse Proklama efter hendes Mand Bernhard Lyder, som havde boet i Kerteminde og »brugte nogen ringe Handel«, men senest tjente for Skibsskriver paa Kgl. Majestæts Orlogsskib, »Dannebrog« kaldet, og er »bleven ved ulykkelig Hændelse med flere død.« — Denne Begivenhed er nemlig Slaget i Køge Bugt, da Iver Hvidtfeldt for at frelse den øvrige Flaade lod sit Skib »Dannebrog« springe i Luften. Ombord paa dette Skib var hele det søværnepligtige Mandskab fra Kerteminde, som skal have udgjort ialt 31 Mand, og denne frygtelige Ulykke er bleven følt dybt blandt den lille Bys fattige Fiskerbefolkning, hvor nu mange blev Enker og Faderløse. Begivenheden skal have givet Anledning til, at der blev truffet den Bestemmelse, at en Bys værnepligtige Søfolk skulde fordeles paa flere Skibe i Orlogsflaaden.
